

УДК 342.61

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2021.04.39>

ПРЕДМЕТ ПРАВА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ВІЙСЬКОВОГО ПРАВА

Шопіна І.М.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративно-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ
<https://orcid.org/0000-0003-3334-7548>

Шопіна І.М. Предмет права національної безпеки та військового права.

Мета написання статі – окреслення кола правовідносин, які входять до предмету права національної безпеки та військового права.

Досліджено особливості критеріїв виокремлення галузей права. Акцентовано увагу на теоретичних підходах до розуміння структури і предмету права національної безпеки.

Запропоновано визначення поняття військового права. З'ясовано, що військове право – це комплексна галузь права, яка регулює суспільні відносини, пов'язані з організацією функціонування військових формувань та захистом держави у разі збройної агресії або збройного конфлікту. Аргументовано, що предметом регулювання військового права є військово-правові відносини, які носять повторюваний характер та є предметом особливого виду контролю. Обґрунтовано, що соціальна необхідність існування військового права обумовлена тривалим веденням військових (бойових) дій на території нашої держави, окупацією значної частини території України, необхідністю зміцнювати військові формування для підвищення рівня обороноздатності та адекватної відсічі збройній агресії Російської Федерації, а також для вирішення завдань адаптації функціонування воєнної організації держави до стандартів Північноатлантичного альянсу.

Встановлено, що військово-правові відносини зачіпають інтереси більшості колективних та індивідуальних суб'єктів права.

Визначено, що предмет військового права – це військово-правові відносини, які уявляють собою регульовані правовими нормами суспільні відносини, що виникають під час функціонування військових формувань, підготовки до захисту і здійснення захисту держави у разі збройної агресії або збройного конфлікту. Особливістю військово-правових відносин є їх комплексний характер, який обумовлює одночасну їх належність як до сфери публічно-правових, так і приватно-правових відносин. Акцентовано увагу на тому, що частка публічно-правових відносин у предметі військового права є значно більшою.

Зроблено висновок, що окреслення предмету права національної безпеки і військового права дає змогу досягти усталеності у формуванні його доктрини та поліпшити якість нормотворчої діяльності, спрямованої на заповнення численних правових прогалин.

Ключові слова: право національної безпеки, військове право, поняття військового права, предмет права національної безпеки, предмет військового права, структура військового права.

Shopina I.M. Subject of national security law and military law.

The purpose of writing gender is to determine the range of legal relations included in the subject of national security law and military law.

Criteria for the selection of branches of law are investigated. Attention is focused on theoretical approaches to understanding the structure and subject of national security law.

The definition of the concept of military law is proposed. Arguments are given that the subject of regulation of military law is military legal relations, which are of a recurring nature and are the subject of a special type of control. The rationale is that the social necessity for the existence of military law is due to the long-term conduct of military (combat) operations on the territory of our state, the occupation of a significant part of the territory of Ukraine, the need to strengthen military formations to increase the level of defense capability and adequately rebuff the armed aggression of the Russian Federation, as well as solve problems adapting the functioning of the military organization of the state according to the standards of the North Atlantic Alliance.

The article determines that the subject of military law is military legal relations, which are public relations regulated by legal norms that arise during the functioning of military formations, preparation for defense and implementation of the protection of the state in the event of armed aggression or armed conflict.

A feature of military legal relations is their complex nature, which determines their simultaneous belonging to both the sphere of public law and private law relations. Attention is focused on the fact that the share of public law relations in the subject of military law is much larger.

The conclusion is made that the definition of the subject matter of national security law and military law makes it possible to achieve stability in the formation of its doctrine and improve the quality of rule-making activities aimed at filling numerous legal gaps.

Key words: law of national security, military law, concept of military law, subject of national security, subject of military law, structure of military law.

Постановка проблеми. Динамічні зміни суспільних відносин обумовлюють трансформацію системи правової науки, в якій формуються нові інститути, підгалузі і галузі права. Протягом останніх десятиліть було напрацьовано теоретико-методологічне підґрунтя медичного, соціального, корпоративного, спортивного права, в університетах організуються кафедри, що спеціалізуються на відповідних дисциплінах, масово випускаються підручники та навчальні посібники тощо.

Ситуація з правом національної безпеки та військовим правом дещо відрізняється за своєю сутністю – до 2014 року проблема виокремлення їх у якості автономної галузі права не підіймалася, навпаки, спостерігалася руйнація наукових шкіл та скорочення кафедр правового профілю у вищих військових навчальних закладах. Збройна агресія Російської Федерації проти України загострила проблеми відсутності достатнього для ефективного правового забезпечення сектору безпеки і оборони правового підґрунтя, що потребувало активного залучення науковців, проведення порівняльних та інших правових досліджень тощо.

Затвердження наказом Міністерства освіти і науки України від 28 грудня 2018 року № 1477 Примірного переліку та опису предметних напрямів досліджень в межах спеціальності 081 «Право», до якого в якості самостійного предметного напрямку досліджень було включено право національної безпеки та військове право, легітимізувало існування відповідної науки, але не поставило крапку у наукових дискусіях з цього приводу. Зокрема, потребує свого уточнення предмет права національної безпеки та військового права, що обумовлює актуальність обраної теми статті.

Стан опрацювання досліджуваної проблематики. Правовим відносинам, які входять до предмету права національної безпеки та військового права, було присвячено праці В. Антонова, П. Богущького, В. Горбуліна, О. Гущина, О. Дзьобаня, І. Дороніна, І. Коропатніка, О. Кривенка, В. Настюка, І. Остапенко, В. Пашинського, В. Пилипчука, С. Стецюка, В. Шульгіна та інших авторів. Однак проблематика предмету права національної безпеки та військового права є надзвичайно складною, вимагає кропіткого і коректного наукового підходу та потребує наукових дискусій, у ході яких має відпрацюватися усталений підхід до її вивчення.

Мета написання статі – окреслення кола правовідносин, які входять до предмету права національної безпеки та військового права.

Виклад основного матеріалу. Сучасна теорія права в якості галузеутворювальних критеріїв виокремлює критерії наявності: самостійного законодавства; особливого предмета правового регулювання; особливого методу правового регулювання; особливих принципів правового регулювання; спеціального понятійного апарату; особливого суб'єкта відповідних відносин, що формують предмет галузі; особливого об'єкта правового регулювання; наявність інституту самостійної відповідальності, можливості своїми галузевими способами забезпечити дієвість власних приписів, галузеві функції, галузеві юридичні процедури, телеологічний (цільовий) критерій; інтерпретаційне відношення до того чи іншого правового масиву як до галузі права [1, с.8-12], загальнозначущі потреби в раціональній правовій організації [2]. До передумов формування нових галузей права відносять: 1) наявність повторюваних суспільних відносин, які здатні бути об'єктом зовнішнього контролю; 2) соціальну необхідність комплексного регулювання цих відносин (такі суспільні відносини повинні зачіпати інтереси більшості суб'єктів права та бути актуальними у відповідних умовах суспільного життя, що забезпечує розвиток законодавства); наявність державного інтересу та державної підтримки цих відносин (або підтримки їх захисту); 3) узагальнення та формування нормативів поведінки в суспільстві; наявність сфери суспільних відносин, що лежить на перетині найбільш значущих інтересів більшості суб'єктів – держави, суспільства, особи [3].

Досліджуваний нами феномен складається з двох елементів – права національної безпеки і військового права. Слід сказати, що проблематика предмету права національної безпеки досить детально досліджена В. Богущьким, який вважає, що структура права національної безпеки, як системної цілісності, що має нелінійні ознаки, є досить складною, відображає особливості формування цієї галузі права та є результатом конкретизації правового режиму, де визначальними необхідно розглядати предмет – суспільні відносини, соціальні комунікації національної безпеки, а також конкретизовану мету правового впливу на такі суспільні відносини, соціальні комунікації. Структурування права на-

ціональної безпеки, на думку вченого, не передбачає вертикальної побудови, а відбувається в горизонтальному поєднанні та взаємодії інституційних нормативно-правових спільностей, зорієнтованих на статичні галузеві характеристики – системні групи норм права, а також на його динамічні характеристики – утворені внаслідок дії таких груп норм права статуси і правові комунікації [4, с.144]. Заслуговує на увагу позиція В.Богуцького щодо предметної області права національної безпеки, яка, на його думку, є більш широкою по відношенню до військового права та охоплює усі суспільні відносини, соціальні комунікації, які існують у сфері національної безпеки й оборони (стратегічні комунікації), із виокремленням, як було зазначено, певних різновидів для вирішення більш конкретних завдань забезпечення безпеки життєдіяльності людини, існування суспільства і держави. Науковець зауважує, що не лише стратегічні комунікації належать до предметної сфери права національної безпеки. Визначений значний масив законодавства, нормативно-правових актів, правозастосовна практика, а також інституційні та організаційні елементи або ж складові правотворчості й правозастосування, які знаходять конкретизацію у певних галузях, у тому числі у воєнній сфері суспільства, правова доктрина у цій сфері належать до предмета права національної безпеки [4, с.298]. Підтримуючи у цілому думку автора, зауважимо, однак, що формування предмету галузі права потребує визначення конкретних правовідносин, які входять до означеного предмету.

Цей підхід, як слушно зауважують В. Пилипчук і І. Доронін, використано у правовій системі США. Досліджуючи її, автори зауважують, що, наприклад, структура, що наводиться професорами Ч. Шенором та Л. Хоугом у посібнику «Право національної безпеки та військове право», включає наступні положення: конституційні засади національної безпеки, повноваження Конгресу, Президента та інших державних органів, право воєнного часу і право мирного часу, поняття права національної безпеки, законодавча основа права національної безпеки, злочини у сфері національної безпеки та особливості кримінального судочинства, правове регулювання захисту державного кордону, правовий статус іноземців, державна таємниця, курс військового права (правовий статус військовослужбовців, проходження військової служби, соціальний захист та компенсації, адміністративний процес у військовій службі, історія військового законодавства США, система військового судочинства та особливості процесу, право військового конфлікту, правові особливості звільнення та служби в резерві) [5; 6, с.65]. Враховуючи особливості англосаксонської правової системи та властивості законодавства США, такий підхід уявляється нам достатньо логічним, разом з тим традиційний поділ права України на галузі також має бути врахований під час формування предмету права національної безпеки. З огляду на це ми не можемо погодитися з виокремленням авторами до предмету права національної безпеки деяких відносин, які традиційно та органічно входять до предмету інших галузей права. Наприклад, функції держави, інтереси суспільства, права і свободи та обов'язки людини і громадянина у сфері національної безпеки; правові основи захисту прав і безпеки людини і громадянина, співвідношення між правом суспільства на безпеку та правами людини і громадянина [6, с.69], які В. Пилипчук та І. Доронін вважають за необхідне включити до предмету права національної безпеки, ми вважаємо такими, що безперечно належать до предмету теорії права. Втім, як ми вже писали вище, формування предмету галузі права – тривалий складний процес, який має супроводжуватися науковими дискусіями, спрямованими на його постійне уточнення, і нині цей процес ще не завершено.

Поняття військового права, на нашу думку, може бути сформульовано наступним чином. Військове право – це комплексна галузь права, яка регулює суспільні відносини, пов'язані з організацією функціонування військових формувань та захистом держави у разі збройної агресії або збройного конфлікту. Військове право як комплексна галузь права характеризується наступними ознаками:

1) предметом його регулювання є військово-правові відносини, які носять повторюваний характер та є предметом особливого виду контролю, який складається з внутрішнього, притаманного всім державним інституціям, та зовнішнього, притаманного лише військовому праву – демократичного цивільного контролю над сектором безпеки і оборони;

2) соціальна необхідність існування військового права обумовлена тривалим веденням військових (бойових) дій на території нашої держави, окупацією значної частини території України, необхідністю зміцнювати військові формування для підвищення рівня обороноздатності та адекватної відсічі збройній агресії Російської Федерації, а також для вирішення завдань адаптації функціонування воєнної організації держави до стандартів Північноатлантичного альянсу;

3) військово-правові відносини зачіпають інтереси більшості суб'єктів права, як колективних (Верховна Рада України, органи виконавчої влади та місцевого самоврядування в частині забезпечення ними обороноздатності держави; підприємства, установи та організації всіх форм власності в частині виконання ними мобілізаційних завдань), так і індивідуальних (військовослужбовців військових формувань, військовозобов'язаних; осіб, звільнених з військової служби); а в контексті функціонування системи національного спротиву – всіх громадян України;

4) про актуальність формування військового права як комплексної галузі права свідчить розвиток військового законодавства: на теперішній час, крім Конституції України, військово-правові відносини регулюються більш ніж 55 законами України та декількома тисячами підзаконних правових актів, кількість та розгалуженість підтверджують гостру потребу унормування військово-правових відносин;

5) державний інтерес та державна підтримка військово-правових відносин знаходять свій вияв як в створенні в перші дні існування Української держави військових формувань, на які покладаються оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності; так і системою правового захисту вказаних відносин, включаючи інститут юридичної відповідальності за вчинення військових деліктів, заходи соціально-правового захисту військовослужбовців тощо);

6) військово-правові відносини характеризуються наявністю поєднання інтересів держави, громадянського суспільства та окремих фізичних та юридичних осіб у забезпеченні визначених Конституцією України права громадян на життя, здоров'я, свободу, особисту недоторканість, права всіх суб'єктів суспільних відносин на охорону власності, які було грубо порушено внаслідок збройної агресії Російської Федерації, і додержання яких у майбутньому потребує постійного удосконалення діяльності військових формувань та її правових засад;

7) унікальною рисою військового права, за допомогою якої можна здійснити його відмежування від інших галузей права, є наявність в ньому інституту операційного права [7] – комплексу правових норм, які регулюють суспільні відносини, що виникають під час ведення військових (бойових) дій;

8) військово-право містить декілька притаманних лише йому правових режимів: воєнного стану; операції об'єднаних сил.

Отже, предмет військового права – це військово-правові відносини, які уявляють собою регульовані правовими нормами суспільні відносини, що виникають під час функціонування військових формувань, підготовки до захисту і здійснення захисту держави у разі збройної агресії або збройного конфлікту. Особливістю військово-правових відносин є їх комплексний характер, який обумовлює одночасну їх належність як до сфери публічно-правових, так і приватно-правових відносин (хоча частка публічно-правових відносин є значно більшою).

За змістовою ознакою військово-правові відносини, що складають предмет військового права, можна розділити на наступні основні види:

- правовідносини, пов'язані з функціонуванням окремих військових формувань (Збройних Сил України, Національної гвардії України, Служби зовнішньої розвідки України, Державної спеціальної служби транспорту України тощо);

- правовідносини, які виникають під час підготовки громадян до військової служби та до національного спротиву;

- правовідносини, які виникають під час вступу на військову службу, її проходження та звільнення з військової служби;

- правовідносини, пов'язані з реалізацією правового статусу військовослужбовця (його прав, обов'язків, гарантій його діяльності та юридичної відповідальності);

- правовідносини у сфері правового забезпечення функціонування військових формувань (у тому числі діяльності їх служб правового забезпечення, судового представництва, яке має особливий характер, тощо);

- правовідносини, які виникають під час здійснення військових (бойових) дій (операційні правовідносини) [7], у тому числі під час дії правових режимів воєнного стану, антитерористичної операції, операції об'єднаних сил тощо;

- правовідносини, пов'язані з оборонним плануванням;

- правовідносини у сфері цивільного демократичного контролю над сектором оборони;

- правовідносини, що виникають під час цивільно-військового співробітництва та здійснення стратегічних комунікацій сил безпеки і оборони;

- правовідносини, пов'язані з організацією та здійсненням національного спротиву, у тому числі руху опору та територіальної оборони;

- правовідносини, які виникають під дію, направлених на досягнення взаємосумісності у рамках північноатлантичної інтеграції та інших векторів міжнародного співробітництва.

Висновки. Окреслення предмету права національної безпеки і військового права дає змогу досягти усталеності у формуванні його доктрини та поліпшити якість нормотворчої діяльності, спрямованої на заповнення численних правових прогалів. Це має обумовлювати спрямованість подальших наукових розвідок, спрямованих на конкретизацію правовідносин, охоплених вказаним предметом, а також формулювання критеріїв розмежування між різними правовими інститутами, галузями та підгалузями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дуднік Р.М. До проблеми виокремлення системоутворюючих чинників, що впливають на процес формування нових галузей українського права. *Право і суспільство*. 2015. № 4(4). С. 8–12.
2. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред.. М.І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2015. 392 с.
3. Мураховська Т.Є. Формування нових галузей в системі права України: автореф.дис. ... канд.юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2011. 18 с.
4. Богуцький П.П. Теоретичні основи становлення і розвитку права національної безпеки України: Дис. ...докт. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2020. 391 с.
5. Shanor Charles. National Security and Military Law in a Nutshell / Charles A. Shanor, Lynn Hogue// StPaul, 2003 506 p. Цит. за: Пилипчук В.Г., Доронін І.М. Право національної безпеки та військове право: теоретичні та прикладні засади становлення і розвитку в Україні. *Інформація і право*. 2018. №2 (25). С.62-72.
6. Пилипчук В.Г., Доронін І.М. Право національної безпеки та військове право: теоретичні та прикладні засади становлення і розвитку в Україні. *Інформація і право*. 2018. №2 (25). С.62-72.
7. Гуцин О. О. Операційне право. Правила застосування сили. /Військове право: Підручник / За ред. І.М. Коропатніка, І.М. Шопіної. Київ: Алерта, 2019. 648 с.